

Piyasa Ekonomisinde İşlem Maliyetini Düşüren Kurumlar Olarak Hukuk, Ahlâk ve Din*

Ömer DEMİR**

I. Giriş

Ekonomileri, kumanda ekonomileri ve serbest piyasa ekonomileri olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bu iki tür ekonomiyi birbirinden ayıran unsur, iktisadî kararların verilmesi ve buna bağlı olarak işlemlerin yürütülmesindeki farklılıktır. Üretim ve tüketim ilişkisi temel kararların bir merkez tarafından verildiği ekonomiler, kumanda ekonomilerini; sözkonusu kararların fiyatların yol göstericiliğinde, bağımsız bireyler tarafından verildiği ekonomiler ise, serbest piyasa ekonomilerini oluşturmaktadır.

Serbest piyasa ekonomilerinde, üretim ve tüketim ilişkisi kararların hayata geçirilmesi için gerekli işlemlerin yürütülme biçimi, piyasanın yapısını belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, üretim ve tüketim kararlarının tek bir merkezden verilmemesi, bu kararların oluşmasında ve hayata geçirilmesinde, kuralsızlığın egemen olduğu anlamına gelmemektedir. Piyasa sistemi de, ancak belirli kurallara uyulması durumunda işlemektedir. Bu kurallar kim tarafından ve nasıl oluşturulacak, hangi kurumsal faktörler olunca serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı işlediği sonucuna varılacaktır? Böyle

** Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

bir soruya cevap oluşturacak bir tartışma, zorunlu olarak, serbest piyasa sisteminin kurumlarının incelenmesini gerektirmektedir.

Bu tebliğde, serbest piyasa sisteminin varolabilmesi ve sağlıklı biçimde işleyebilmesi için gerekli olan kuralların oluşumunda ve iktisadi süreçlerde yeralan bireylerin bu kurallara uymasının sağlanmasında, birer kurum olarak hukuk, ahlâk ve dinin ne tür bir işlev gördüğü ele alınacaktır.

II. Ekonominin Dönüşüm ve İşlem Sektörleri

İktisadî faaliyetler, iki temel ilişki biçiminin sonucunda ortaya çıkarlar. Bunlardan birincisi insan-eşya, diğeri de insan-insan ilişkileridir. İnsanlar mevcut iktisadî kaynakları karşılıklı anlaşma yoluyla bir araya getirerek üretimi gerçekleştirirler. Anlaşmanın sağlanabilmesi için tarafların bu faaliyet veya işlemlerden bir fayda sağlaması gerekir. Bu nedenle üretim, insanlara fayda sağlayıcı tüm faaliyetlerin genel adıdır. Buradaki fayda iktisadî anlamda olup sigara, uyuşturucu gibi değerleri de içine almaktadır.

Üretim sonucu elde edilen iktisadî değerlerin bölüşümü de, yine insanlar arasında yapılan anlaşmalarla sağlanır. Hatta üretimin

gerçekleştirilme aşamasında yapılan işbölümü, ortaya çıkacak üretimin bölüşümünün nasıl yapılacağı konusundaki anlaşmaya bağlıdır. Çünkü üretimin nihaî amacı, üretilen malı tüketmek veya bu yolla başka malları tüketme hakkı elde etmektir. Ancak bireylerin bölüşümdeki paylarını gözeterek üretimdeki işbölümüne gönüllü olarak katıldıkları varsayımı, iktisadî hayattaki güç ilişkisinin tamamen gözardı edilmesine yol açmamalıdır. Bu bağlamda, bir toplumdaki iktisadî faaliyetlerin dönüşüm ve işlem olmak üzere iki kategoride ele alınması mümkündür.

Ekonominin dönüşüm süreci, iktisadî kaynakların (üretim faktörlerinin) insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi için kullanılmasıdır. Bu dönüşüm süreci, mal ve hizmetlerin, sadece ortaya çıkarılması için gerekli faaliyetleri kapsamaktadır. Ancak mal veya hizmetlerin üretilip insanların kullanımına hazır hale getirilmesi, üretim-tüketim bağıntısının gerçekleşmesi için yeterli değildir. Üretilen bu mal ve hizmetlerin insanlar arasında dolaşımının sağlanması da, yeni iktisadî faaliyetlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. İşte, yapılan üretimin bireyler arasında dolaşabilmesi (mülkiyet devri) amacıyla gerekli işlemler de ekonominin işlem sektörünü oluşturmaktadır. İşlem sektöründe kullanılan iktisadî kaynakların maliyetine de işlem maliyeti denmektedir.

İşlem maliyeti, sadece nihaî malların el değiştirmesinde geçerli olan bir maliyet türü değildir. Mal ve hizmetlerin üretimi aşamasında da, üretim faktörlerinin el değiştirmesi sebebiyle işlem maliyetleri ortaya çıkmaktadır. O halde işlem maliyeti, temelde alışveriş olmak üzere birden çok kişi arasında bir işlem yapılması gerektiğinde ortaya çıkan, zaman, enerji ve parasal maliyetlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Örnek vermek gerekirse, bir kişinin dükkâna gitmesi, sipariş vermesi, yer ayırttırması, bilgi toplaması, diğer insanlarla pazarlık yapması, kuyrukta sıra beklemesi gibi

faaliyetlerde harcadığı zaman ve paranın maliyeti de birer işlem maliyetidir. Çünkü burada kişi, bu işlemleri yapmayı amaçlamamakta, amaçladığı şeyleri gerçekleştirebilmek için bu tür işlemleri yapmak zorunda kalmaktadır. Bu tanımıyla işlem maliyeti iktisadî hayatın tüm aşamalarında karşılaşılan bir maliyet türüdür.

Din, hukuk ve ahlâkın iktisadî hayat içindeki yerini ve ekonominin işlem sektörünün işleyişinde işlem maliyetini düşürücü kurumlar olarak işlevlerini görmek için öncelikle din, hukuk ve ahlâk üçlüsünün birbiriyle olan ilişkisi üzerinde biraz durmak gerekir.

III. İşlem Sektöründe Hukuk ve Ahlâk

a) Hukuk, Ahlâk ve İşlem Maliyeti

Ahlâk, bireylerin bir arada yaşamak için, ilişkilerinde uymaları gereken bir dizi kural önerir. Gerek alışkanlıklar, gerekse makul gerekçelerle yapılan açıklamalar yoluyla ikna edilmek suretiyle insanların bu kurallara uymaları sağlanır. Ahlâk kuralları, bireylerin tutarlı davranmaları, sözlerinde durmaları, yalan söylememeleri, başkalarını yanıltıp aldatmalarından başlayarak birçok karmaşık ilişkiyi içerecek biçimde genişleyerek devam eder. Peki ahlâk olmazsa ne olur? Bu durumda insanlar, genel olarak diğer varlıklarla olan ilişkilerinde, özel olarak da karşılıklı taahhütlere dayalı işlerin yerine getirilmesinde çok büyük maliyetlere katlanmak zorunda kalırlar. Birebir bütün ilişkilerin tarafların birbirlerini aldatmalarını imkânsız kılacak biçimde yeniden örgütlendiğini, bu çerçevede her konuşma, davranış ve sözleşmenin kayıt altına alındığını düşünelim. O kadar çok yeni işlem yapmak gerekir ki insanlar bugün normal olarak yaptıkları bir çok işi yapmaktan vazgeçerler. Üstelik bu kayıt altına alma işleminin kendisi de sonuçta ahlâklı insanlarla yürütülebilecek bir işlemdir.

Hukuk ise, toplumda devletin meşru cebir

gücü ile desteklediği kuralları içerir. Devletin yaptırım gücü olmadan uyulması sağlanamayan toplumsal kurallar arttıkça, hukukun alanı ve kapsamı genişlemeye başlar. Hukuk kurallarının iyi tanımlanmadığı ve yeterli yaptırım gücü ile desteklenmediği toplumlarda, bireyler başka insanlarla olan ilişkilerini yürütmede büyük bedeller ödemek zorunda kalırlar. Her bireyin kendisi için iyi olduğunu düşündüğü kuralları başkalarına önce empoze etmeye, sonra da dayatmaya kalkması, teorik olarak, birey sayısı kadar alternatif hukuk sisteminin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Zamanla insanlar bu sistemlerden bazılarını benimseyerek, ortak hukuk sistemlerini kuracaklardır.

Öte yandan bütün toplumlarda hukuk sistemi, onu oluşturacak ve işleyişini sağlayacak, yasama ve yargı süreçlerinin oluşturulmasını gerektirir. Ayrıca bireyler arasındaki ilişkilerde yanlış bilgileri önlemek için devletin kimlik, tapu, ruhsat gibi sağlam kayıt sistemleri oluşturması gerekir. Noterler, avukatlar ve hakimler başta olmak üzere birçok meslek grubunun varolma nedeni de, hukukun sağlıklı bir biçimde işlenmesini sağlamak, yani insanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını yerine getirmelerini temin etmektir.

İnsanların gerek ahlâk, gerekse hukuk kurallarına uymalarının sağlanması için her toplum belirli miktarlarda ekonomik kaynak ayırmak zorundadır. Hukukun işlenmesi için avukatlar, hakimler istihdam edilmeli, insanların ahlâklı davranmaları için de belirli bir eğitim ve sosyalleşme sürecinden geçirilmeleri gereklidir. Zira, hiç eğitim ve terbiye almayan bir insanın ahlâklı olması beklenemez. Çünkü ahlâk, bireylerin birbirlerine olan davranışlarının nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin kurallar bütünüdür. İnsanların ahlâk kurallarına uygun davranmalarını sağlayıcı eğitim programlarının üretilmesi ve hayata geçirilmesi, aileden başlamak üzere toplumun bir çok biriminde önemli sayılabilecek miktarda kaynak harcanmasını gerektirir. Ahlâk kurallarını

bilmek, o kurallara uygun davranmak için yeterli değildir.

Bireylerin hukukî ve ahlâkî ilkelere olan bağlılıkları, iktisadî ilişkilerin seyrine yön veren en önemli faktörlerden biridir. İnsanların ahlâk ve hukuk kurallarına uygun davranmalarını, toplumun bireyleri denetleyecek ve yaptıkları yazılı veya sözlü, açık veya zımnî sözleşmelerin gereklerini yerine getirmelerini sağlayacak düzenlemeler yapmasını zorunlu kılmaktadır. İnsanların beyanlarının doğruluğunu belgelemek için noterler, aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için ayrıntılı kanunlar, bu kanunların yorumu için avukatlar, bu avukatların yorumlarını değerlendirmek üzere hakimler ve bu hakimlerin yargılarını uygulamak için polis gücü gerekmektedir. İktisadî hayata ilişkin daha özel bir örnek vermek gerekirse, pazarda ahlâkın bozulması, yani bireylerin genel dürüstlük ilkelerine uygun olmayan davranışlar içine girmeleri, piyasa sürecinin amacına uygun olarak işleyebilmesi için yeni hukukî tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır: Zabıta sayısının artırılması, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü, tüketici şikayetlerinin incelendiği yeni mahkemelerin ihdası, tüketicinin korunmasına ilişkin kanunların çıkarılıp uygulanması gibi. Bütün üreticilerin yaptıkları üretime ve bununla ilgili her türlü beyanlarına sahip çıktıkları bir ortamda, tüketicinin kanun gücüne başvurmasını gerektirecek durumlar çok az olacaktır.

Burada sayılan kurumsal düzenlemeler, insanların aralarındaki ekonomik ilişkilerinde ortak kurallara uygun davranmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Eğer insanlar bu ortak kurallara, devletin yaptırım gücünü gerektirmeyecek biçimde ve dışsal bir zorlama olmaksızın kendiliklerinden uyarılarsa, toplum bu düzenlemelerin yapılması için ayırdığı kaynakları tasarruf edecek ve bu kaynakları daha fazla mal ve hizmet üretimine kaydıracaktır. Bu, bir ekonomide bireylerin ahlâk ve hukuka uygun davranmalarının sağlanması için ya-

pılan harcamaların azalmasının, yani işlem sektörünün daralmasının, o toplumun refahını artıracak mal ve hizmetlere ayıracağı kaynaklarının artmasına yol açacağı anlamına gelmektedir.

b) Ahlâk ve Hukuk İşlem Maliyetini Nasıl Düşürür?

Bir an için hukuk ve ahlâkın olmadığı bir “toplum” düşünelim. Bu toplum, bütün insanların diğer insanlarla olan ilişkilerini karşılıklı serbest sözleşme ile belirledikleri, ama bu sözleşmeler için hiç bir standardın olmadığı ve sözleşmelerin tarafların bireysel yaptırım güçlerine bağlı olarak işlerlik kazandığı bir toplum olsun. Böyle bir farazi toplumda insanlar, üretim için ayırdıkları kaynakların çok daha fazlasını, o üretimin insanlar arasında “uygun” bir biçimde dolaşımının sağlanması için harcayacaklardır. Her birey, bir mübadele ve sözleşme ilişkisine niyetlenmeden önce, kendisiyle sözleşme yapanların sözleşmenin gereklerini yerine getirmelerini sağlayacak ve sözkonusu gerekleri yerine getirmeyenleri ise uygun biçimde cezalandıracak bir donanım elde etmelidir. Bu, herkesin kendi hukukunu kendisinin tanımlamasını ve hukukunu korumayı sağlayacak yan sistemleri kendisinin geliştirmesini gerektirir. Sonuçta böyle bir toplumda bütün bireyler diğer bireylerin kendilerine karşı elde edecekleri her türlü güç birliğine karşı tedbir alacak, varolabilmek için diğerlerinin ezemeyeceği bir güç seviyesine ulaşmaya çalışacaklardır. Bunu doğal bir sonucu olarak, insanlar ellerindeki kaynakların çok önemli bir kısmını, diğer insanlarla aralarındaki ilişkilerin kendi aleyhlerine kullanılmaması için gerekli güç donanımına ayırmak zorunda kalacaklardır. Ortak bir ahlâk ve hukuk anlayışının olmaması durumunda mübadele ve mübadele için gerekli olan müzakerelerin belirsizliği, işlem maliyetlerini daha da artıracaktır. Böyle bir toplumda işlem maliyetleri üretim maliyetlerinin çok üzerine çıkacak, sonuçta toplam

üretim gözle görülür bir biçimde düşecektir.

İşlem maliyetlerinin artmasının bir sonucu olarak toplam üretimin düşmesi, toplumsal refah üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Çünkü işlem maliyetleri, mevcut refahın bireyler arasındaki dağılımının sağlanması için katlanılan maliyetlerdir. Bu yüzden insanların ahlâk ve hukuka uygun davranmaları, önemli bir kaynak tasarrufu sağlayacaktır. Dolayısıyla denebilir ki, ahlâk ve hukuka uygun davranmak, kaynakların israf edilmemesi için iktisadî bir zorunluluktur. Doğal olarak işlem maliyetleri arttıkça, mal ve hizmet üretimine ayrılacak kaynak miktarı azalacaktır. Bütün bu işlem aşamalarında karar vericilerin ahlâki zaaflarından faydalanmak için verilen rüşvet ve diğer harcamalar ise maliyetleri daha da artırmaktadır.

c) Hukuk ve Ahlâkın Oluşma ve Sürdürülme Maliyeti

Hukuk ve ahlâkın, işlem sektöründe maliyetleri düşürücü birer kurum olarak işlev gördükleri çok açıktır. Ancak hukuk ve ahlâkın oluşması ve işlemesi için yapılan işlemler de işlem sektörünün genişlemesine yolaçmaktadır. Yani, iktisadî işlemleri düzenleyen birer kurum olarak hukuk ve ahlâk bir yandan ekonominin işlem sektöründe maliyetleri azaltıcı bir işlev görürken, öte yandan da işlem sektörünün birer kurumu olarak yeni maliyetler ortaya çıkarmaktadırlar. O zaman, bu iki kurumun gerekliliğine karar vermeden önce, ahlâkın ve hukukun oluşması ve sağlıklı bir biçimde işlemesi için toplumun katlandığı maliyet ile hukuk ve ahlâkın sağladığı avantajlar karşılaştırılmalıdır. Topluma yüklediği maliyet, sağladığı faydadan daha fazla olan bir hukuk ve ahlâk sistemi, ekonomik ömrünü tamamlamış demektir. Değişen ahlâk ve hukuk kurallarına bir de bu açıdan bakmak yararlı olacaktır.

Aslında hukuk ve ahlâkın biçimlendirdiği insan tipinin toplumda sadece ekonomik a-

maçlara ulaşmak için araçsal bir işlev gördüğü söylenemez. Özellikle ahlâk, topluma, “iyi” davranan insan biçiminde yeni ve talep edilen bir “mal” sunmaktadır. Yani hukuka uygun davranan “güzel” ahlâklı bir insan, sadece ekonomik amaçlara ulaşılmasında düşük işlem maliyeti sağladığı için değil, insanların birarada yaşamaları durumunda “istenen” bir insan tipi olduğu için de büyük kabul görmektedir. İstenirliğin gerekçelerinin sadece ekonomik olduğunu söylemek aşırı bir basitleştirme olur. Ancak burada hukuk ve ahlâkın bu boyutu göz önüne alınmamıştır.

Burada üzerinde düşünülmesi gereken yeni bir soru ile karşılaşılmaktadır: Hukuk ve ahlâk maliyet düşürücü birer kurum ise neden toplumu oluşturan rasyonel bireyler, hukuk ve ahlâk kurallarını ihlal etmektedirler? Bu soru, ahlâka ve hukuka uygun yaşamının maliyetinin bireysel ve toplumsal düzeyde ayrıştırılması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Kuşkusuz bireylerin toplumun ortak kurallarına uymalarının sağlanmasının da bir maliyeti vardır. Bu maliyet, bireyler arasında eşit biçimde dağılmamaktadır.

İlk olarak, insanları ahlâklı yetiştirmek için gerekli eğitim, öğretim ve sosyalleştirme süreçlerinin oluşturulmasına kaynak ayrılması gerekir. Toplum hiç bir kaynak ayırmadan insanların ahlâklı hale getiremez. Burada toplumun karşı karşıya olduğu ekonomik sorun, bireyleri ahlâklı hale getirmenin maliyeti ile ahlâksız yaşamalarının maliyeti arasındaki farktır. Eğer insanları ahlâklı hale getirmenin maliyeti daha fazla ise toplum kaynaklarını ahlâksız insanların bir arada yaşmalarını düzenleyecek ahlâk dışı diğer kurumların oluşturulmasına aktaracaktır. Toplumda ahlâkın kontrol alanı daraldıkça, insan davranışlarını düzenleyen hukuk ve diğer kurumların etkinlik alanı genişleyecektir.

İkinci olarak, bir ahlâkî veya hukuksal düzenlemenin olmaması veya bütün insanların

hukuk ve ahlâk tanımaz olması durumunda, toplumun bir bütün olarak, katlanmak durumunda olduğu maliyetin çok yüksek olması, bu toplumda geçerli olan hukuk ve ahlâk kurallarına uymamanın alternatif maliyetinin toplumun bütün bireyleri için aynı olduğu anlamına gelmez. Hatta başkalarının ahlâka ve hukuka uygun davrandığı bir toplumda bazı bireylerin bu kuralları ihlâl etmeleri, onları kazançlı duruma bile getirebilir. Bu nedenle, başkalarının ahlâklı davranışları, bazı bireylere ekonomik kazanç imkânı sağlar. Yani, rasyonel iktisadî karar biriminin bilgi setinin ahlâksızlıktan dolayı güvenilirlik düzeyi düşerse, karar alma süreci, bu bireyi toplumsal mübadelelerinde fayda düzeyi düşük bir noktaya iterken, rasyonel ancak ahlâkî kurallarla kendini kayıtlı hissetmeyen iktisadî karar birimlerini, oluşturdukları bilgi asimetrisi oranında kârlı hale getirir. Bunun önlenmesi için, çoğu toplumlarda, ahlâkî kuralları ihlâl edenlere karşı ağır ve çok yönlü yaptırımlar uygulanır.

Üçüncü olarak, bireylerin, hukuk ve ahlâka uygun yaşamının “iyi” ve “güzel” olduğunu bilmeleri, onların bu kurallara uygun davranmaları için yeterli motivasyon sağlayamamaktadır. Psikoanalizmin terminolojisini kullanacak olursak süperego'nun ego karşısında her zaman galip olması için bir neden yoktur. Bu yüzden, bütün insanların hukuka ve ahlâka uygun yaşamının gerekliliğini kabul etmelerine rağmen, insanların çoğu farklı zaman ve zamanlarda bunu ihlâl etmeye devam ederler.

III. İşlem Sektörü ve Din

İnsan-insan ilişkilerine ilişkin düzenlemelerin yüksek işlem maliyetleri gerektirmesi, insanların maddî kaynak tahsisi gerektiren toplumsal ceza ve ödüllere kıyasla daha düşük bir maliyetle ahlâk ve hukuka uygun davranmalarına katkıda bulunacak başka kurumların olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bunu sağlayabilecek kurumlardan birisi de şüphesiz ki dindir. Burada din ile semavî din-

ler, ağırlıklı olarak da İslâm kastedilmektedir.

Din de, hukuk ve ahlâk gibi, insanların davranışlarına yön veren bir kurumdur. Dinlerin varoluş nedenleri bambaşka bir tartışma konusudur. Ancak, dinî ilkelere bağlılığın sağladığı yaşam tarzının, gerek ahlâk gerekse hukuk kurallarına uygun davranışların ortaya çıkmasına içsel bir denetim mekanizması getirdiği açıktır. Bu durumu dinî beşerî sermaye kavramı ile ifadelendirmek mümkündür.

İktisat literatüründe beşerî sermaye kavramı, daha çok, işgücünün üretim için gerekli bilgi ve tecrübe ile donanmışlık düzeyini nitelendirmektedir. Bu, insanların ekonominin işleyişine olan katkılarının sadece dönüşüm sektöründeki boyutudur. İnsanların davranışlarının nasıl yönlendirildiği, ahlâk ve hukuka uygun davranışların nasıl sağlandığı, iktisadî kaynakların dönüşüm ve işlem sektörü arasındaki dağılımını belirlemektedir. Bu bağlamda denebilir ki, sahip olduğu inanç, ahlâk ve sorumluluk duygusu ile işlem sektörünü küçülten insanlar da önemli bir beşerî sermaye oluşturmaktadırlar. Bunun, bir dine bağlılığın sonucu olarak yapılması karşımıza dinî beşerî sermayeyi çıkarmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında bir toplumun dinî beşerî sermayesinin artması, işlem sektörünü daraltacak, kaynakların işlem sektörü yerine dönüşüm sektörüne kaymasına yolaçacaktır.

Dinî beşerî sermayenin oluşturulması bir kaynak harcamayı gerektirmez mi? Yani dinin gördüğü sosyal işlevler, herhangi bir toplumsal bedel ödenmeden mi yerine getirilmektedir? Tabî ki hayır. Dinî beşerî sermayenin oluşması da uzun bir süreci ve çabayı gerektirmektedir. Buradaki tez, ahlâk ve hukukta olduğu gibi, elde edilen sosyal ekonomik yarar ile ödenen sosyal bedel arasında pozitif bir fark olduğudur.

Zaman zaman aralarında çelişki ve çatışmalar olsa da, çoğunlukla hukuk, ahlâk ve din

arasındaki ilişkiler birbirini tamamlar niteliktedir. Çatışma ve çelişki, bu üç kurumun etkinlik alanlarının ve benimsenme oranlarının toplum içinde farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Ancak dindarlaşmanın arttığı toplumlarda, hukuk ve ahlâk kurallarına uygun davranmak için yeterli içsel motivasyonu olmayan insanların bu motivasyonu fazlasıyla elde ettikleri söylenebilir. Bu yönüyle din, toplumdaki ekonomik ilişkileri düzenleyen hukuk ve ahlâk kurallarına uygun davranmayı, görece düşük maliyetle sağlayan bir kurum özelliği göstermektedir. Kuşkusuz dinin iktisadî hayatta işlem maliyetlerini düşürücü fonksiyonu, sadece hukuk ve ahlâkî takviye etmekle de sınırlı değildir.

İlk olarak, din insanlara, içinde yaşadıkları olumsuz koşullara karşı direnmeyi öğreterek, bir sıkıntı ile karşılaştıklarında hemen toplumun suç kapsamı içinde değerlendirdiği faaliyetlere soyunmalarını önleyici bir rol üstlenir. Bir toplumda, bireylerin dinî inançları nedeniyle görece olarak daha az suç işlemeleri, toplumun büyük kaynak tasarrufu sağlanmasıyla sonuçlanacaktır. Düşük suç oranı, hem suç işlenirken tahrip edilen toplumsal kaynakların azaltılması, hem de suç işlemeyi önleyici tedbirler için yapılacak harcamaların azaltılması yoluyla iki yönlü bir tasarruf sağlamaktadır. Bugün dünyanın bazı yerlerinde, örneğin ABD'nin Kaliforniya eyaletinde hapisane bütçesinin, eğitim bütçesini aştığı söylenmektedir.

İkinci olarak, din insanlara, hukuk ve ahlâkın denetim alanı dışında kalan durumlarda da "ortak iyi"yi gerçekleştirmek için gerekçeler sunmaktadır. Çünkü dinler, ödül ve cezanın, bu dünya ile sınırlı olmadığını ifade etmektedirler. Dinî ve ahlâkî kurallara aykırı davranışların cezasının bu dünyada verilememesi halinde, sözkonusu cezanın öteki dünyada verileceğine inanan kişilerin suç işleme eğilimleri düşecektir. Tersine ödül için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bu yüzden dindarlar için, diğer insanların bilemeyeceği, dolayısıyla hu-

kukî ve ahlâkî açıdan yaptırım uygulanmayacak durumlarda bile “iyi” bir insan olmak için önemli gerekçeler vardır. Sonuçta öte dünya inancına sahip insanların davranışlarını hukuk ve ahlâk sınırları içinde tutmak için toplum görece daha az ekonomik kaynak harcamaktadır.

Üçüncü olarak, din insanların çalışma motivasyonlarını takviye etmekte, çalışma ve üretmenin amacının sadece tüketime yönelik olmamasını sağlamaktadır. Yani din, insanlara çalışmalarını sadece bu dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlamak yerine, öte dünya için de çalışmalarını önermektedir. Bunun yolu, bu dünyada çok çalışıp, elde ettiklerini sadece kendi tüketimine tahsis etmek yerine, karşılık beklemeden diğer insanlara vermektir. Çok çalışan ama az tüketen birey, ekonomisi sorunlu ülkelerin arayıp bulamadığı insan tipidir. Bilindiği üzere Max Weber, Avrupa’da kapitalizmin sermaye birikiminin sağlanması aşamasında, çok çalışıp ancak mütevazı yaşamayı öğütleyen Protestan ahlâkının çok önemli rol oynadığını savunmaktadır.

Dördüncü olarak, din kişilerin görece az mal ve hizmet tüketimiyle daha yüksek bir mutluluk elde etmelerini sağlar. Mal ve hizmet tüketiminin amacı insana mutluluk sağlamaktır. Bireyin tükettiği mal ve hizmet miktarının artmasının onun mutluluk seviyesini ne düzeyde artırdığı tartışmalıdır. Çünkü mutluluk, tüketilen mal ve hizmetin miktarından çok, kişilerin kendilerini nasıl hissettikleri ile ilişkili bir subjektif durumdur. Dindarlık, bu mutluluk duygusunun daha az mal ve hizmet bileşimi ile elde edilmesine katkıda bulunur.

Beşinci olarak, din, hukuk ve ahlâk dışı, gayrîmeşru kazanç ve tüketim biçimlerinin azaltılması suretiyle illegal ekonominin alanının daraltılmasına da katkıda bulunur.

Altıncı olarak, din, tüketim kalıplarının gösteriş ve israftan arındırılmasına, karşılık beklemeden yardımlaşmanın artırılmasına ve bu yolla gelir dağılımının adilleştirilmesine

katkıda bulunur, sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması ve iç barışın korunmasında önemli miktarlarda kaynak tasarrufu sağlar. Zira dindarlıkla birlikte, kimsesiz çocuklara, güçsüzlere, yaşlılara, zayıflara, fakirlere bu dünyada herhangi bir karşılık beklemeden bir dinî görev sorumluluğu ile yardımda bulunma oranı artar. Bu, devletin sosyal güvenlik sistemi için ayıracağı kaynak miktarında önemli azalmaların olmasına yol açar.

Burada ifade etmek gerekir ki, dinin bu iktisadî işlevleri, bireylerin dindarlık gerekçelerinden tamamen bağımsızdır. Dinin işlem sektörünün azaltılması, dolayısıyla önemli miktarda kaynak tasarrufu sağlanmasında görüldüğü işlevin, sadece bir sonuç olduğu söylenebilir. Bununla beraber din olgusunun varlık nedeninin, işlem sektöründe maliyetleri düşürücü işleviyle sınırlandırılması aşırı basitleştirmeci ve indirgemeci bir yaklaşım olur, tıpkı hukuk ve ahlâk için de böyle olduğu gibi. Yani insanlar, bu sonuçları elde etmek için dindar olmazlar, ancak dindar davranışlarının bir yan ürünü olarak bu tür sonuçlar ortaya çıkar. Bu nedenle dindar olmanın sağlayacağı bu ekonomik tasarrufların anlatılması ile bireyleri dindarlaştırmak mümkün değildir.

Öte yandan, kuşkusuz, iktisadî hayat ile din ilişkileri, işlem maliyeti bağlamında dile getirilenlerle de sınırlı değildir. Dinî hayat, ekonomi içinde başlı başına bir üretim alanı meydana getirmektedir. Dinî amaçların gerçekleştirilmesi için binlerce yeni ve değişik mal ve hizmet üretilip tüketilmekte, bu üretim ve tüketimin yapıldığı dinî piyasalar ortaya çıkmaktadır. Ancak bunların incelenmesi bu yazının konusunun sınırları dışında kalmaktadır.

IV. Sonuç

Sonuç olarak, serbest piyasa ekonomisinde, insan davranışlarının belirli kurallara göre yürütülmesini sağlamak, ekonominin sağlıklı ve etkin bir biçimde işleminin temel koşu-

ludur. Bireylerin kurallara uymasını sağlamak üzere yapılan iktisadî faaliyetler işlem sektörünü meydana getirmektedir. İşlem sektörü büyüdükçe, toplum kaynaklarını daha fazla mal ve hizmet üretimine ayırmak yerine, bireylerin kurallara uymasını sağlamaya ayırmak için harcamak zorunda kalır. Bireylerin herhangi bir ekonomik kaynak harcamadan kurallara uymalarının sağlanması, kaynak tasarrufu sağlayıcı bir işlev görür. Bunu gerçekleştirmek için, piyasa kurumunun diğer kurumlar ile desteklenmesi gerekir. Bu kurumlar arasında ahlâk, hukuk ve din çok özel bir yere sahiptir. Ahlâk ve hukuk, işlem maliyetlerini azaltıcı birer kurum olarak piyasa sisteminin zorunlu “altyapısı” içinde yer alırlar. Ahlâksız

ve hukuksuz serbest piyasa ekonomisi işlemez mi? İşleyebilir, ama işlem maliyeti o kadar yüksek olur ki, kişiler en kısa zamanda bir ahlâk ve hukuk sistemi oluştururlar. Öte yandan hukuk ve ahlâk da birer kurum olarak topluma bir maliyet yüklerler. Din ise, gördüğü diğer iktisadî işlevlerle birlikte, hukuk ve ahlâkın işlem maliyetini düşürücü işlevini görece daha düşük bir maliyetle etkinleştirmek suretiyle işlem sektörünün küçülmesine ve bu yolla ekonomik kaynakların refah artışı sağlayan mal ve hizmet üretimine ayrılmasına katkıda bulunur.

* *Liberal Düşünce Topluluğu tarafından 18-19 Mayıs 1998'de İstanbul'da düzenlenen "İslâm, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi" konulu uluslararası sempozyumda sunulan bildiri.*

temel ekonomi

James D. Gwartney-Richard L. Stroup

En iyi iktisatçıların bile sade insanların iktisadî davranışlarıyla ortaya çıkan kurumlar ve kurallardan daha iyisini yapması mümkün değildir. Bu yüzden, iktisatçıların ilk görevi iktisadî hayatın bizzat kendisine saygı göstermektir. Temel Ekonomi bunun neden böyle olduğunu çok veciz biçimde ortaya koymaktadır.

LDT Yayınları

Tif: 0312/2308703 Fax: 0312/2308003